

PANANALIG AT PAGPAPARAMDAM SA MGA DULA NI FLOY QUINTOS

Vladimeir B. Gonzales

Ang Pagtatanghal ng/sa Disjointed na Mundo

Tatangkaing basahin sa papel ang mga dula sa librong *Floy Quintos: Collected Plays, Volumes 1 and 2*—mga dulang naisulat at naitanghal mula 2003 hanggang 2013 at nailimbag noong 2014—at ang mga dulang *Ang Nawalang Kapatid* at *Ang Huling Lagda ni Apolinario Mabini*, dalawang dulang isinulat din ni Floy Quintos para sa Dulaang Unibersidad ng Pilipinas at naitanghal sa parehong taon. Gagamitin ang mga dula sa antolohiya bilang pangkalahatang representasyon sa trajectory ng kaniyang pulitika at estetika sa pagbuo ng dula, at ilalaki naman ang pagsusuri sa huling dalawang dulang hindi kalahok sa antolohiya bilang beripikasyon sa mga adbokasiyang mababasa mula sa koleksyon, isang pagtatasa sa mga pagbasang nagmula sa naisalibrong mga dula, na maaaring ipinagpapatuloy sa mga proyektong naisulat ng mandudula pagkatapos ng antolohiya.

Tatangkaing basahin ang mga dula ni Quintos ayon sa mga sumusunod na magkaugnay na konsepto:

Una, gagamitin ang mga nailatag na pagbasa ni Rolando Tolentino kaugnay sa pagtatanghal, na maaaring mabasa sa dalawang direksyon—ang formal na pagpapalabas, iyong gumagamit ng mga kumbensyon at espasyong maikakabit sa ideya na ito ay “palabas lamang” tulad ng mga dulang pang-entablado, at ang informal na mas tumutukoy sa mga pang-araw-araw na gawi, kung paano inaasahang kumilos ang tao, ang pagtatanghal ng pagkatao (2014, 92). Magkaugnay ang dalawang klase ng pagpapalabas, na pinag-iiba lamang ng kaniya-kaniyang estetika. Sa estetika ng formal, binibigyan ng pansin ang pagtukoy sa porma, paraan ng paghahayag at kalakaran ng pangkalahatang gamit sa medium, patungo sa pagpaparanas ng isang di-ordinaryong karanasan. Ang sinasabing di-ordinaryong karanasang ito ay

lampas sa aktuwal na buhay (bagaman sa proseso ng paglalatag sa balangkas ng pagsusuri, ipapakitang ang pagiging lampas sa aktuwal na buhay ay maaaring isang paraan ng pagtukoy na problematiko mismo ang aktuwal na buhay) (93). Samantala, ang estetika ng informal o ang pang-araw-araw ay nasa direksyon ng pagkilos para maging isang mabuting mamamayan. Mga karaniwang gawain katulad ng pagtawid sa tamang tawiran o pagbabayad ng buwis (93). Estado ang nagtatakda ng estetikang ito. Gumagawa ng mga mekanismo ang estado upang mabantayan at mapanatiling sumusunod ang mga mamamayan nito, binibigyan ang mga kasapi ng lipunan ng kaniya-kaniyang mga pribilehiyo at responsibilidad, na sapat lang para hindi yanigin ng mga mamamayan ang dominanteng kaayusan. May demokrasya, may kalayaan pero may mga restriksyon. May pagkukuhaan ng salapi, pero may sapat na mga limitasyon upang tuloy-tuloy na kumilos at magtrabaho, gayon din para malimitahan ang mga serbisyo at produktong kayang bilhin. Ang hindi pumaloob sa nasabing estetika ay isinasantabi at tinatangalan ng kapangyarihan ng estado (93).

Ang pagtatanghal ng dula ay may katangiang performatibo, na sa pagsusuri ni Tolentino’y ang transpormatibong potensyal ng isang palabas. Maaaring magawa ng isang dula ang tawagin ang atensyon ng manonood sa pagbalikwas sa mga ideal na nilalang ng estado, habang patuloy namang pinapailalim ng estado ang mga mamamayan sa koersibong panghihikayat na maging isang mabuting mamamayan (96). Sa madaling sabi, maaaring tingnan ang dula bilang isang formal na sining—may mga kumbensyon, instrumento, kahingian—na may potensyal na maglatag ng alternatibong pananaw tungkol sa mga sinasaligan ng isang manonood sa kaniyang aktuwal na mundo, sa kaniya-kaniyang mga informal na pagtatanghal.

Sumusuporta sa interogasyon ni Tolentino tungkol sa aktuwal na buhay, ang mga formal at informal na pagpapalabas, ang *Specters of Marx* ni Jacques Derrida (1994). Sa nasabing kritika, inilalatag ni Derrida na “out-of-joint” ang panahong kinikilala natin bilang “aktuwal na panahon.” May inhustisya sa kasalukuyang hindi nasa tamang ayos, at isang “duty” o “debt” na ipinapamana sa iba-ibang mga henerasyon ang pagbawi nito sa pamamagitan ng pagbibigay ng parusa, pagbayad, o pagliligtas (25)

Isang indikasyon sa disjointed na panahon ang ideya ng *revenant* o pagbabalik ng isang “specter.” Isa itong anyo ng pagpaparamdam, kung saan ang nagpaparamdam ay isang di mapangalanang bagay, isang bagay na “hindi bagay” o non-object. Tulad ng diskusyon sa panahong out-of-joint,

inilalarawan ang pagmumulto o pagpaparamdam ng specter sa usapin ng hindi nito pagpasok sa mga kategorya. Nariyan pero wala riyon. Hindi kaluluwa at hindi katawan pero parehong kaluluwa at katawan. Dumarating bagaman hindi nakikita, nariyan pero nakaalis na:

It is something that one does not know: not out of ignorance, but because this non-object, this non-present present, this being-there of an absent or departed one no longer belongs to knowledge. One does not know if it is living or dead. Here is—or rather there is, over there, an unnameable or almost unnameable thing: something, between something and someone, anyone or anything, some thing, “this thing,” but this thing and not any other, the thing that looks at us, that concerns us.” (6)

May *visor effect* na nagagawa ang specter, may pakiramdam ang nakakaranas nito na may nakatingin sa kaniya bagaman hindi niya lubusang makita ang kinakausap, katulad ng isang taong nasa loob ng armor, balot na balot maliban sa siwang sa mata at ilang butas para sa hingahan ng helmet. May panawagan para sa isang anyo ng paniniwala ang ganitong karanasan, pagkat hinihikayat ang nakakaramdam/nakakaranas sa specter na magtiwala sa boses na naririnig, o sa nilalang na di-nilalang na nagpaparamdam. May panawagan ang specter sa sinumang magtitiwala na magbalik-tanaw sa nakaraan.

Since we do not see the one who orders “swear,” we cannot identify it in all certainty, we must fall back on its voice. The one who says “I am thy Fathers Spirit” can only be taken at his word. An essentially blind submission to its secret, to the secret of its origin: this is a first obedience to the injunction. (7)

Ang nagpaparamdam na specter ay maaaring nagsisinungaling, maaaring sinasabing specter siya pero nasa ibang kategorya pala ng multo, ng ibang mga pagpaparamdam (7). May tatlong “things” na maaaring hanapin o isaalang-alang upang makasiguro na ang specter na nararamdaman ay hindi anumang anyo ng espiritu maliban sa specter na nararanasan at inaasahan—1. Mourning, o ang pagtatangka ng isang tao na gawing totoo ang multo, ang paghahanap sa aparisyon, o kung maghahanap ng multo ay sisiguruhing hinahanap ang katawang yumao o ang labi na gustong magparamdam; 2. Ang hinahanap ay isinasawika, ginagawang buhay ang

paghahanap sa pamamagitan ng pagtatangkang bigyan ito ng mga angkop na pagpapaliwanag at pagpapahayag; 3. May transpormatibong katangian ang hinahanap, may kapangyarihan ang aparisyon na magbago ng iba o baguhin ang kaniyang sarili, na bumuo o sumira (9).

May katangian din ng pag-uulit-ulit ang mga pagpaparamdam. Ang mga pagbabalik ay umuulit bagaman may pakiramdam na ang bawat aparisyon ay ang una at huling pagkakataon. Una at huli pagkat sa inisyal na danas ay parang indibidwal na pangyayari ang pagpaparamdam, pero maaaring basahin bilang mga ehersisyo, mga pagsasanay o paghahanda para sa isang pagtatapos (10). Ang diskurso ng pagtatapos—pagbalik sa ayos ng panahon, pagtukoy ng tunay na specter sa ibang mga multo, pagsasakatawan ng specter na nagpaparamdam—ay, sa pagbasa ni Derrida, papunta sa pagsasakatawan ng komunismo:

In the Manifesto of the Communist Party, let us recall, a first noun returned three times on the same first page, the noun “specter” (*Gespenst*): “A specter is haunting Europe,” says Marx in 1848, “the specter of communism (*Ein Gespenst geht um in Europa—das Gespenst des Kommunismus*).” (99)

The universal Communist Party. The Communist International will be, said the Manifesto in 1848, the final incarnation, the real presence of the specter, thus the end of the spectral. This future is not described, it is not foreseen in the constative mode; it is announced, promised, called for in a performative mode (103).

Sa pinakapayak na pagpapaliwanag, ang inaasahang “pagtatapos ng kasaysayan” ay papunta sa pagsasanib-sanib ng proletariat o manggagawa bilang isang nagkakasundong uri, sa pagpapalayas sa pamumuno ng mga burgis, at pagbibigay/ pagbabalik ng kapangyarihang pulitikal sa mga manggagawa (Marx at Engels 1848, 484). Bubuwagin ang konsepto ng pag-aaring burgis, gagawing hindi personal/indibidwal ang mga instrumento ng produksyon kundi panglahat, ididisenyo ang pananaw sa trabaho bilang isang gawaing hindi lamang ginagawa para matugunan ang mga pinakamaliit na kahingian ng pagiging buhay, kundi isang anyo ng gawaing magbibigay sa kaniya ng puwang para makuha ang mga produkto sa isang lipunan nang hindi pinapababa o isinasagilid ang trabaho ng iba (485-486). Sa kritika ni

Derrida, ang katapusan ng pagpaparamdam, ang specter ng komunismo, ito ay isang pangakong siguradong matutupad at magsasakatawan.

May napakahalagang papel ang iskolar—ang iskolar na sumusulat ng mga dula, ang iskolar na kayang magsuri ng mga dula—sa pagtukoy ng specter o mga specter at sa paglapat nito sa artikulasyong papunta sa nasabing pagsasakatawan. Ginamit ni Derrida sa *Specters of Marx* ang isang dula ni William Shakespeare upang patingkarin ang halaga ng iskolar:

“Thou Art a Scholler—speak to it Horatio,” he says naively, as if he were taking part in a colloquium. He appeals to the scholar or to the learned intellectual, to the man of culture as a spectator who better understands how to establish the necessary distance or how to find the appropriate words for observing, better yet, for apostrophizing the ghost, which is to say also for speaking the language of kings or the dead. (12)

Sa madaling sabi, ang papel ng tagasuri sa mga dula ni Quintos ay halughugin ang mga insidente ng pagpaparamdam, imbestigahan kung kanino ipinagkakatiwala sa loob at labas ng teksto ng dula ang karapatan at kakayahang makipag-usap sa mga multo (specter man ito o iba pa), tingnan ang insidente ng mga pagpaparamdam bilang serye ng mga pagsasanay papunta sa isang pagtatapos, sa pagwawakas ng kasaysayang wala sa kaniyang mga tamang panahon. Responsibilidad din ng isang iskolar ang pag-ibahin ang specter mula sa mga multong binuo upang magpalaganap ng mga paghahati sa iba-ibang uring panlipunan, kasabay ng pang-aagaw o pandedehado sa mga karapatan ng mga uring nasasagilid. Gumagawa ng “conjuring tricks” o “Eskamotage” ang mga taong nasa itaas na uri sa lipunan—mga pekeng multo o pekeng pagpaparamdam. Sa pamamagitan ng mga inimbentong halusinasyon, mga kalkulado at maramihang serye ng pagpaparamdam, napapaniwala ang nakakaranas sa ibang mga realidad, nagtiwala siya sa isang disjointed na konstruksyon ng mundo habang nalilihis ang kaniyang atensyon mula sa specter na nakapangako sa kaniya. Kay Derrida, “Eskamotage’ speaks of a subterfuge or theft in exchange for merchandise, but first of all the sleight of hand by means of which an illusionist makes the most perceptible body disappear” (136-137). Trabaho ng iskolar na magsasagawa ng kritika ang isiwalat ang makinaryang nagluluwal sa mga multo’t nagpapanatili ng lihis na kaayusan:

The youth may indeed destroy his hallucinations or the phantomatic appearance of the bodies—the Emperor, the State, the Fatherland... And if he stops relating to these realities through the prostheses of his representation and the “spectacles of his fantasy (durch die Brille seiner Phantasie),” if he stops transforming these realities into objects, objects of theoretical intuition, that is, into a spectacle, then he will have to take into account the “practical” structure of the world: Work, production, actualization, techniques. (130)

Samantala, sa gitna ng napakaraming mga halusinasyon, sa loob at labas ng mga formal at informal na pagpapalabas, susuyurin ng iskolar ang mga bakas ng paghahanap sa kaligtasan. Ang pagpaparamdam ay isang pag-aabang para sa isang anyo ng naipangako—naipangako at matutupad—na redempson (136).

Ang Mundong Totoo na Hindi: mga Bakas ng Pagpaparamdam

Makikita sa unang tatlong dula ng *Collected Plays* ni Quintos ang mga mundong mas pamilyar at kontemporaryo—ang art galleries at theater world sa *Fluid*, 2003; ang mga eskinita, bar, motel, condo, at iba pang istruktura ng ubranisadong Metro Manila sa *Laro*, 2004; ang mga studio ng mainstream showbiz, news at public affairs sa *Shock Value*, 2006. Hindi lumalayo sa nakikilalang panahon ang mga dulang ito, malapit sa danas at naghaharap ng mga personalidad na may bakas ng pagkakakilanlan. Isang visual artist at art collector, thespian at pop idol, events manager, pulis, callboy, model, businessman, estudyante, atleta, TV host, reality star. Mga tauhang nakikilala dahil nakasandig sa kanila ang ating informal na pagtatanghal. Iniidolo man o kinasusuklaman, may kaniya-kaniya silang antas ng kapangyarihang humuhulma sa kung paano kumikilos ang mamamayan na maging “ordinaryong” tao. Maaaring ilugar sa tatlong kategorya ang impluwensya ng mga tauhang nabanggit: a. ang kulturang pulitikal, ang paraan ng pamumuhay na itinatakda ng mga batas at ng mga tagagawa at tagapagpatupad nito, sa bansa at sa pandaigdigang antas; b. ang kultura ng mass media, isang “hierarchized” na daluyan ng impormasyon, mga daluyang may tendensiyang mang-angkin ng karanasan at humubog ng wika at kamalayan; c. ang scholarly o academic na kultura, na nakakatawid sa mga diskurso ng pulitika at media (Derrida 53). Sa daloy ng tatlong dula,

marami at sala-salabat ang mga tauhan, may katangian ng pagsasanga-sanga ng naratibo at may pagkiling sa ideya ng mga siklo, na ang lahat ay nagawa na at nangyari na dati, ito ay mga pamana lamang ng nakaraan na maaaring umulit-ulit.

Sa *Fluid* ni Quintos, halimbawa, mag-uumpisa ang dula sa paghahanap ng art collector na si Mira ng next big star sa mundo ng visual arts. Bumisita si Mira sa bahay ni Amir, isang baguhang pintor na nakatira malapit sa Kalentong, at sinabing napahanga siya sa painting na may pangalang “Ang Nanay kong Puta” (2014a, 13). May duda si Amir sa mga intensyon ni Mira, lalo’t alam ni Amir na walang bumentang trabaho sa kaniyang exhibit. Dito ipinapakilala ng dula ang isang bakas ng pagiging wala sa ayos. Ang sining ay binabayaran, may bayad para sa sining. Ang sinumang may pambayad ay may panahon at karapatan na bumisita, bumisita para kilalanin at makilala ng artista:

MIRA

...And you wonder why you can't sell a painting! I came to look for you, and you act as if I was going to ask for one! I can pay, you know. And there won't even be a gallery commission to deal with.

AMIR

Buy it at the gallery. Give them their commission, God knows they've earned it after all these years of believing in me. Call Tetet.

MIRA

That's boring. Commercial. Impersonal. I want to meet the artist.
(15)

Ang komersyal at impersonal ay naghahalo sa sining at personal sa pamamagitan din ng kakayahang pangkomersyo, ang kapital. Nilulusaw ng dula ang hangganan ng pambenta sa makasining, sa mataas at mababa. Sa proseso ng pagkuha sa serbisyo ni Amir bilang pintor sa isang exhibit, ginamit din ni Mira ang kanyang impluwensya upang maging kasintahan si Amir. Inarkila ni Mira kapwa ang katawan at esensya ng pintor, ginawang personal ang ugnayan sa pamamagitan ng pag-aalok ng isang komersyal na potensyal. Sa medium naman ng pagpinta unang mababakas ang mga senyales ng pagpaparamdam. Sa pakikipagnegosasyon ni Mira kay Amir, inilarawan ng pintor ang inspirasyon niya sa kaniyang “Ang Nanay kong

Putangina,” na hindi base sa kaniyang aktuwal na nanay kundi sa isang kapitbahay sa kanilang compound:

AMIR

...I just sort of remembered her features whenever she'd pass me on the stairs... or in the basketball court below, sad and bitter. Almost like she was flaunting her beauty that she thought was still there, but had gone a long time ago... Sometimes, I thought she was flirting with me. She would smile, and I would see all her rotten teeth. Then, for a second, she would be... beautiful. (16)

Ang gandang inilarawan ni Amir ang gandang hahanap-hanapin ni Mira, sa pamamagitan ng pag-utos niya kay Amir na ipinta sa parehong istilo ang mga taong bahagi ng society pages, mga artista at kulturati. Ang imahinasyon ni Amir, ang binabalik-balikang gunita, ang espiritung nais bilhin at angkinin para sa mas mataas na uri, maaaring narito ang bakas ng specter na nakaamba, nakatingin.

Samantala, ang ibang tauhan sa dula ay sumusulpot-sulpot sa pamamagitan ng kani-kanilang vignettes, at ipinapamalas din ang katulad na paglusaw at pag-angkin, ang kamukhang negosasyon ng sariling panlasa sa lasang itinatakda ng mga may hawak ng mga instrumento sa pagpapayaman. Ang magkasintahang sina Alben at Jom ay nakaranas ng tensyon sa kanilang relasyon dahil nais ni Jom ng isang mas maunlad na karera sa anyo ng international Broadway musicals, at si Alben naman ay kontento na sa mga lokal (at di-kumikitang) mga produksyong panteatro. Bumabangga ang panlasa ng events organizer na si Simone—panlasang itinakda ng mga pamilyang Romualdez-Trenas (mga pamilyang nakapaloob marahil sa political clans, kung katulad nila ang mga kaapelyido sa tunay na buhay)—sa conductor ng Philharmonic Orchestra, si Renata. Imbes na patugtugin ang theme mula sa pelikulang “Titanic,” pinatugtog ni Renata ang kundimang “Hatinggabi.” Kay Renata, hindi angkop ang magpatugtog sa kasal ng kantang nagpapaalala ng multo mula sa isang lumubog na barko (34). Ang konduktor, ang maestro, ay “all-embracing, all-seeing” na katulad ng Diyos. Hindi lamang ito kasabay ng hapunan o mga palaro sa wedding reception kundi “religion. Faith. It is... a moment of God” (35). Ang pagpapaalala ni Renata sa mga nakaraang likhang-sining, ang kaniyang pananaw na hindi lamang puro bayad ang musika, ang naging dahilan para matanggal siya sa kaniyang trabaho.

Magkikita ang lahat ng tauhan sa huling bahagi ng dula. Sa opening ng exhibit ni Amir, nagsisilbi bilang cocktail waiter si Alben at organizer naman si Simone. Si Renata ay naroon hindi bilang conductor kundi isang inimitahang art critic, at si Jom na isa nang sikat na crossover artist ng teatro at mainstream television ay isa sa mga subject ng portraits ni Amir, kasama ng portrait ni Mira na curator din ng show. Sa ilang mga pagkakataon sa pagpapalabas ng *Fluid*, pumipili ang mga aktor ng isang popular na personalidad mula sa audience nito para mamuno sa ribbon-cutting scene. Isa sa mga nadokumentong bisita ay si Irene Marcos, anak ng dating Pangulong Ferdinand Marcos at nagsilbi din bilang governor ng Ilocos Norte (42). Nakadagdag ang ganitong taktika sa pagpaparamdam ng pagiging out-of-joint ng mundo ng dula. Parang tunay na buhay na hindi. Parang palabas lang pero aktuwal na karanasan.

Sa ganitong lusaw na mundo, sumabog ang tauhang si Amir. Nagpakalasing siya sa white wine at nagwala sa gabi ng kaniyang opening. Sa kaniyang pagwawala, nag-alok siya ng libreng portraits para sa lahat ng bisita, isang pagtatangkang mabawi niya ang kaniyang “bayag” mula kay Mira (54). Patagong sinusuyo ni Jom si Alben, habang sina Simona at Mira naman ay pinipilit panatilihin sa ayos ang okasyon. Kasabay na nagmamasid ni Renata ang mga portrait na nasa likuran. Nakikita ni Renata ang sining sa kaguluhang tumatambad sa harap niya. Sa huli, aalis si Simone, pagkatapos ipaalala kina Mira at Renata na siya’y isang “artist” din (59). Uwing mag-isa si Mira, hindi na hinintay si Amir. Magbabalik si Jom sa ilusyon na dala ng kaniyang pagiging pop star. Sina Renata at Alben, ang maaabutan ni Amir sa kaniyang paggising. Bago nila iwanan ang gallery, igagawad ni Alben—ang tauhang artista na hindi nagpalamon sa mundo ng Broadway at popstardom—ang kaniyang pagbasa sa mga painting na nakatingin sa kanila ni Amir, isang sentimiyentong kabahagi nilang tatlo:

AMIR

...Ganda ba? Art yan, pre.

ALBEN

Art ka diyan. Ang papangit niyan.

AMIR

Tang’na. Not Another critic. Pero tama ka rin. Pangit nga.

RENATA

Hurry up boys. There is still much to do. (63)

May mali sa kanilang mundo, alam nilang tatlo ito. Pero sa pagtatapos ng dula, maaaring basahin ang isang pakiramdam ng pagtitiwala, isang pananalig na hindi pa ito ang katapusan, na marami pang dapat gawin para ayusin ang lahat.

Sa *Laro*, unang itinatampok at binabaklas ang tauhan at pagkatao ng pulis. Sa mundo ng dula, ang pulis, ang representasyon ng kaayusan at kapangyarihan, ay lumilihis sa istiryotipikal na paglalarawan ng machong alagad ng batas. Mas nadadala ang tauhan, naaakit at nalilibugan, sa mga Call Boy at She-male. Ginagamit na taktika ang libog at paghanap ng mga pupunang puwang para magkabit-kabit ang buhay at mga kuwento ng iba-ibang tauhan. Wala sa lugar, wala sa panahon ang paghahayag ng libog ng mga tauhan. Sa isang madilim na sulok nakipagtalik ang pulis sa Call Boy. Nagpatira sa puwet ang parehong pulis sa isang She-male sa gay bar. Nagagawa ng pulis ang nais niya dahil sa imaheng dala ng kaniyang posisyon. Hindi bakla ang pulis, hindi siya bakla dahil hindi niya kailangang magbayad sa Call Boy o sa She-male. Ibabandera lamang niya ang kaniyang posisyon—makapaglalabas siya ng libog nang walang bayad kapalit ng hindi paghuli sa Call Boy, mababalik-balikan niya ang She-male kapalit ng proteksyon sa pinagtatrabahuhan nitong gay bar. Hindi makakatangi ang Call Boy dahil hiniwalayan na siya ng dati niyang kasintahang pulis, samantalang ang She-male naman ay nahihirapang umalis ng bar, ng Pilipinas, dahil peke ang papeles niya papunta sa Japan. Maaaring tingnan ang Call Boy at She-male bilang mga tauhang nangungulila sa panibagong mundo, sa isang lugar na nasa ayos, pero hindi pa ito naibibigay sa kanila. Sa halip, ang naroon ay isang kadena ng paghahanap ng katawan na magagamit, ng susunod na tauhang maaaring paikutin o gamitin.

Sa kadena ng mga ugnayan, naroon ang Manggagamit na kumakabit sa She-Male, ang Kalaguyo na ka-chat ng Manggagamit, ang Ideal Lover na ka-live in ng kalaguyo pero nakikipagrelasyon sa mga high school student na manlalaro ng basketball. Ang Estudyanteng napagsawaan ng Ideal Lover, sa pinsang Manunulat nagsumbong, at ang Manunulat naman ay may patagong libog sa isang sikat na modelo. Ang modelong may billboard sa EDSA, ang billboard na nagsusumigaw ng “tang ina nyo! Maglaway kayo!” (126) ay umuuwi sa isang matandang Pilantropo, isang matandang walang mga linya

sa mukha, sanay sa botox at enhancements, mukhang bata para sa kaniyang edad. Makakatagpo ng Pilantropo ang Call Boy, dahil sa Pilantropo, ang mga katawan ay mga produktong dumadagsa, pumipila, dumarating at umaalis:

PILANTROPO

I had a lover once... he wanted a nose like mine. So I gave it to him... an exact copy. The best copy of my nose that my money could buy. Shit, what was his name? Bobby? Joel? Matt? Randy? I look into the mirror, and I see you all staring at me. Now, which one of you has my exact nose? (131)

Ang prosthetic na katangian ng mukha ng Pilantropo ang nagbigay-buhay sa mga multo na maaaring nagtatago ng specter na magpapalaya sa kaniyang pangungulila, maging sa siklo ng opresyong ipinapadaan sa ideya ng identidad, identidad at libog. Hinahanap niya ang kaniyang sarili—ang tunay na sarili, ang sariling tapat sa edad, tapat sa panahon, isang sariling maaaring hindi nakaranas at hindi nagpapadanas ng pang-aabuso, ng pagmamalabis sa katawan ng iba. Pero hindi na niya ito mahanap. Sa mahabang assembly line ng mga katawan, sa pabrika ng iba-ibang modipikasyon at alterasyon, nagsala-salabat na ang iba-ibang katawan, hanggang sa ang nagmamasid ay pinagmamasdan ng iba-ibang mga multo, karamihan doon ay nagtatago ng aktuwal na nais makita ng Pilantropo.

Ang hindi mapangalanang specter ay nagpaparamdam sa pahayag ng Call Boy, na nangangarap sa isang panahong makakatagpo siya ng isang tunay na pagmamahal:

CALL BOY

Naniniwala ako na maaaring... minsan... bihira lang siguro... pero malay mo, baka biglang-bigla dumating sa iyo... 'yung tunay na... alam mo, meron akong kilala... regular ko siya rati, kinukwento niya 'yung jowa niya. Nag-asawa. May anak na... pero magkaibigan pa rin sila.

Wala, kaibigan na lang sila. Pero naniwala ako! Naniwala ako! At sana balang araw, magkaroon di ako ng ganung kaibigan. Alam mo 'yun? 'Yung tipong nagmamahalan kayo pero di nag-aangkinan. Kaya naman 'yun eh... (136)

Sa pagtatapos ng dula, tatangkaing iposas at sakalin ng Pilantropo ang Call Boy, ngunit makakatakas siya. Sa huli, sa gitna ng paghagulgol ng Call Boy, babalik ang lahat ng tauhan at magsasalubong, maghahalikan. Ihahayag ng Call Boy na hindi na siya naghahanap ng magmamahal, at pagkatapos ay isa-isang magyayaya ng “tara” ang mga tauhan. Sa unang basa, maaaring makita bilang pagsuko ito ng mga tauhan, ang pagpayag na maangkin sila sa kadena at siklo ng pag-aangkinan. Sa kabilang banda, maaaring instrumento ito, isang pananda ni Quintos. Isang pagpapakita ng mga multo, isang pagpaparamdam na nagsasabing mananatiling ganito ang mundo, maliban na lang kung alisin ang mga katawang nagpapalaganap ng pang-aabuso. Iyon ang laro, ang imbitasyon para pumasok sa isang masalimuot na realidad. Maaaring matalo, magpalamon. Pero maaari rin namang magtagumpay, kung hindi man ngayon, sa ibang mga pagkakataon (o sa ibang mga dula).

Ginagawang mas maingay at mas lantad ng *Shock Value* ang mga ugnayang naipakita na sa *Fluid* at sa *Laro*. Ang mundo ng *Shock Value* ay mundo ng mainstream showbusiness, kung saan ginagawang lehitimo at kapuri-puri ang pagbuo ng mga spectacle, ng mga halusinasyong maaaring mapagkamalan bilang spectral na pagpaparamdam. Umiikot ang dula sa buhay ni Matt Desaparecidos, host ng palabas na *Shock Value* sa WOP TV, isang palabas na kilala sa pagpapasikat ng mga artistang pantelebisyon. Ang reputasyon ng starmaker na si Matt ay nalagay sa panganib pagkatapos kumalat ang sex video niyang kasama ang dating call boy na si Jason. Nagkaroon ng isang network war sa pagitan ng WOP TV at ang kalabang KO TV. Sa umpisa’y umikot ang labanan sa paglilinis at pagsira ng pangalan ni Matt, na sa huli’y naging kumpetisyon sa paghahanap kay Matt na tumakas at nagtago sa isang isla sa Quezon. Sa proseso ng pagbaklas sa pagkatao ni Matt, binabaklas din ang makinarya ng mainstream television, isang repetisyon ng mga magkakatulad na produkto at mekanismo. Sa mundo ng Philippine mainstream TV, alinsunod sa dula, fabricated ang lahat. Ang mga dalaginding na artista ay pinagmumukhang mas bata kesa sa aktuwal na edad upang pumasok sa tatak na “child star,” ang reality star na flat ang pagkatao ay pinalalamanan ng kuwento tungkol sa pagiging adik at pagpapa-abort. Tutulungan ng estasyon ang pulitiko sa kaniyang kampanya kapalit ng pinansyal na suporta, palilibutan siya ng mga pinakabatang starlet na makukursunadahan niya’t dadagundong sa iba-ibang timeslot ang mga jingle at patalastas. Ang mismong host na nagpasikat sa mga personalidad na hinahangaan ng masa ay naging obheto ng tsismis, tsismis na nakatago sa ilusyon ng investigative journalism na may kasama pang reenactment mula sa

mga starlet na pinasikat ni Matt. Matingkad sa dula ang matibay na relasyon ng akademya, media at pulitika. Halos hindi na mapag-iba ang bawat isa, tulad ng hindi na mapag-iba ang formal sa informal na palabas, ang likhang-isip sa tunay na buhay.

Ipinapakita ang ganitong pagpapalabo sa puntong tumakas si Matt papunta sa Quezon. Noong nakita ni Matt na nahuli na siya ng dalawang malaking network at parating na ang mga helicopter nito, sa isang tila sandali ng sinseridad, isiniwalat ni Matt ang kaniyang realisasyon sa kaibigang matandang si Ka Temi:

MATT

Nagsinungaling po ako. Gumawa po ako ng maraming kwento. Pina-ikot ko ang buhay ng mga tao. At higit sa lahat... higit sa lahat, lolo—ito, ito ang pinaka-grabe kong kasalanan—naniwala ako sa sarili kong mga kasinungalingan... Yes, lolo—and yes, God, I'm confessing it now! It's all coming back! (221)

Sa puntong nagkakasundo na ang lahat, sisigaw ang direktor ng “cut!” at makikitang reenactment lamang ang mga sandali ng sinseridad ni Matt. Si Matt, ang dating host ng WOP TV, ay ipinakikilala na bilang comeback king ng dating kalabang KO TV. At upang hindi na makatakas ang mga tagasunod ni Matt sa dire-diretsong atake ng mga halusinasyon, tatapusin niya ang kaniyang salaysay sa isang malaking production number, at sa isang pangako na “kayo... kayo pa rin ang pinakamahalaga sa akin, para sa amin” (236). Habang tinatawag sa curtain call ang mga artista, nagsasalita ang multo ni Mike Montero, isang yumaong matandang TV personality, na sinasabi ang kapalaran ng bawat tauhan. Naging crossdresser ang dating matinee idol. Ang dating kalaban ni Matt ay naging host ng isang agriculture show—literally “baboy” ayon kay Mike. Ang Senador ay nagpaplanong tumakbo bilang pangulo. At ang multo ni Mike, ayon sa kaniya, ay nasa TV heaven, “where I will see them come...and I will see them go” (236-237). Ang TV heaven na sinasabi ni Mike ay patuloy na magluluwal ng mga tauhang binuhay ni Matt, maliban na lang kung mapatay ang makinarya, kung mahuli ang mismong katawan at hindi ang mga multong sumasayaw at kumakanta sa ilusyon ng pagbibigay-serbisyo sa masa.

Ang Interogasyon sa Panahon at ang Pagbuhay ng mga Specter

Sa spekulatibong mundo ng *Ang Kalungkutan ng mga Reyna*, 2009, naghahanda ang Pangulong si Yolanda Cadiz na magtransisyon mula demokrasya patungong batas militar na patungo naman sa monarkiya. Sa proseso ng kaniyang paghahanda, kaakibat niya ang baklang hairdresser na si Marcel de Alba at ang alingawngaw ng kantang *Somewhere over the Rainbow* ni Judy Garland sa buong palasyo. Kay Yolanda, ang pagpapalit sa monarkiya ang tugon sa pangungulila ng mga Pilipino sa isang maunlad na bansa:

YOLANDA

Royalty! Allusions to royalty. Sa puso natin, nananatili tayong pyudal. Pakinggan mo ang mga jeepney driver at trabahador. Kanino sila natatakot? Kanino sila sumusunod? Sa mga bosing, sa mga chip, sa mga among!

We want Royalty. We want a Queen to smile at us, to tell us what to do, and how to behave. (271)

Mula sa mga mundong wala sa tama pero may bakas ng pamilyaridad, narito ang isang dulang sinadyang magpasok ng isang mundong wala sa ayos. Isang sinadyang di-pamilyaridad o anomalya na mula na inilalapat sa isang pamilyar na kasaysayan. Habang pinapaalala ng dula ni Quintos ang mga pamilyar na kuwento ng korupsiyon, impeachment, showbiz politics, diktadurya, nagpapasok siya ng isang panibagong posibilidad, nagtatawag siya ng isang panibagong pagtingin. Isang posibleng dulo ng inaasam-asam na bahaghari, ayon nga sa kanta. Pero si Quintos na mismo ang nagsabi, na ang posibilidad na inilalatag sa anyo ni Yolanda ay isang halusinasyon, isang pagkabaliw. Nakakapagpabago ang kapangyarihan sa punto ng kabaliwan, at ang kabaliwan ay may kapangyarihang makapagpabago (254). Kabaliwang ikinakabit sa dating pangulong Gloria Macapagal Arroyo pagkat naisaentablado ito sa Virgin Labfest noong 2009, kung saan namumuno pa si Arroyo bilang pangulo. Ang kabaliwan ni Yolanda ay naihambing sa pangulong matatandaan para sa terminong pinagluwalan ng Oplan Bantay Laya, ZTE scam, at Maguindanao Massacre, ilan lamang sa mga pinakamalaking kaso ng korupsiyon at pang-aabuso ng karapatan sa kasaysayan ng Pilipinas.

May magbabago ba sa paglipat ng Pilipinas sa isang monarkiya? Sa *Ang Kalungkutan ng mga Reyna*, hindi ito matanggap ng mga tauhan:

MINISTRO

Nagsanib na ang mga senador at kongresista, pati na rin ang mga manggagawa at estudyante. Pati na rin ang mga klerigo, ang mga maka-Marx at mga rebolusyonaryo. Diyos ko, pati ang mga alta-sociedad, ang mga matrona, pati si Zendo minobilize ang lahat ng manggugupit at makeup artist, pati na rin ang mga fashionista laban kay Yolanda. (280)

Sa isang spekulatibong mundo, nagsanib-sanib ang lahat papunta sa isang himagsikan. Sino ang multong inimbento at sino ang specter na nakapangako ng tagumpay? Hindi man tahasang sinabi, malinaw na nakikita ang tunggalian ng hindi lamang iisang anyo ng espiritu. Habang inaaral at kinakatha ang kasaysayan sa loob at labas ng dula, nag-aangkinan ang iba-ibang puwersa para sa pinaka-“totoong” pagmumulto. Ang posibleng sagot na makakapagbigay-linaw ay ang pananaw ni Derrida tungkol sa mga specter ng magkakaibang panahon:

Marx thought, to be sure, on his side, from the other side, that the dividing line between the ghost and actuality to be crossed, like utopia itself, by a realization, that is, by a revolution.

What exactly is the difference from one century to the next? Is it the difference between a past world—for which the specter represented a coming threat—and a present world, today, where the specter would represent a threat that some would like to believe is past and whose return it would be necessary again, once again, in the future, to conjure away? (38-39)

Maaaring ang paghugot sa ideya ng monarkiya ay imbitasyon din upang imbestigahan ang mga nakaraan nito, kasama ng mga nakaraang tunggalian, mga nakaraang paghihimagsik at panawagan sa isang rebolusyon, isang rebolusyong Marxista.

Magiging mas matatag ang pagbuhay at pagtutunggali ng mga multo sa mga dulang *Atang*, 2010, *Suor Clara*, 2010, at *Evening at the Opera*, 2011. Sa *Atang*, ipinipinta ang bidang si Atang del Rama hindi lamang bilang isang alagad ng sining kundi boses para sa kaniyang asawang si Amado V. Hernandez. Muling itinatampok ang iskolar sa anyo ng isang artistang pang-entablado bilang boses na kayang makipag-usap at maging boses para sa mga

nariyan pero wala. Ang boses ni Atang ay boses na tinatangkang buhayin ng tauhang si Gia Almonte, isang artista para sa pelikula mula sa mas batang henerasyon. Sabay nilang isinabuhay ang isang eksena sa dula:

GIA/ATANG:

Hindi ako kasin-dunong ni Ka Amado. Ngunit kaya ko ring idagdag ang boses ko sa mga boses ninyo. Ang alam ko lang ay ito. Kailangan tayong magka-isa para ipagtanggol ang pangkonstitusyunal na karapatan ng mga manggagawa! Kung ituturing na subersibo at ilegal ang pagkakaisa natin... handa akong itapon sa kulungan. Hindi lamang ako ang may paninindigang ganito! Natitiyak ko na ito rin ang paninindigan ng libo-libong ina at kabiyak ng mga manggagawang Pilipino! (Quintos 2014b, 54)

Sa *Suor Clara*, ipinagpalagay na hindi agad namatay si Maria Clarang tauhan din sa mga nobela ni Jose Rizal. Siya'y nanatili't tumanda sa kumbento kasama ni Salvi at ang mga madre. Isang patay na tauhan sa nobela, nagparamdam bilang nagsasalita't kumikilos na nilalang sa dula. Si Suor Clara sa dula ay mapangahas, nagpapahayag ng kaniyang pagtatangi sa mga magandang katawan ng lalake, mga lalakeng lihim na kasapi sa rebolusyon kontra-dayuhan. Matapang sa paghahayag si Suor Clara ng kaniyang suporta sa nabubuong himagsikan laban sa mga Espanyol. Nasusuklam ang paring si Salvi kay Clara pagkat hindi na kontrolado ng prayle ang katawan, ang takot at paninindigan ni Clara:

CLARA

Hindi mo maintindihan, Salvi. Hindi mo maintindihan dahil kahit kailan, pinanghawakan mo ang buhay mo. Ikaw ang nagpapalakad. Ikaw ang may kapangyarihang magpasya. Labis akong nasaktan sa sinabi mo dahil hindi mo pa naranasan sa buong buhay mo ang mawalan ng kapangyarihan. Ilan ba kami rito ang malayang nagpasyang pumasok sa kumbento? Sinong dalagang takam na takam pa sa buhay ang pipiling pumasok sa kulungang ito? (93-94)

Ang matandang Clara ay pinatibay ng panahon, kaakibat ang mga librong binasa, ang mga awit na napakinggan, mga panalanging inusal. Makikita sa dula ang isang Maria Clarang may tiwala sa rebolusyong magpapalayas sa mga kolonisador, at sa mundo ng dula,

ang mga rebolusyonaryo’y naroon na, nakaamba na sa nalalapit na tagumpay.

Samantala, sa mundo nina Miranda at Bingo Beloto, mag-asawang parehong nagmula sa mga makapangyarihang pulitikal na dinastiya, ang sining ng opera ang sining na tinatangka nilang gawing tagapagpalaho sa mga pamanang multo ng nakaraan. Sa *An Evening at the Opera*, habang pinapasaringan ng mag-asawang Miranda at Bingo ang tangka nilang puksain ang “leftist threat” sa kanilang probinsya, naghahanda rin sila sa opera na pinasimunuan ni Miranda. Nagmamasid sa isang tabi si Mamang, ang nanay ni Miranda at isang literal na multo. Sa pira-pirasong salaysay ng tatlo, maihahayag na si Miranda ay ipinagkasundo kay Bingo bilang pangsalò sa mga utang at iba pang sabit ng kanilang pamilya. Nakikipagkasundo naman si Bingo sa foreign investors para sa mga proyektong tulad ng logging at strip mining, habang nakikipag-ugnay din siya sa kaniyang private army at mga kabit sa probinsya. Paminsan-minsan, ginagamitan ng dahas ni Bingo si Miranda, kapag napapaalala nila sa bawat isa kung gaano na sila kabulok (137).

Maaaring itulad sa kritisismo kay dating Unang Ginang na Imelda Marcos, na nakilala para sa kaniyang malawakang mga proyektong may kaugnayan sa sining at kultura bilang pagkubli sa dahas at pang-aabuso ng Batas Militar, ang paglalarawan ni Miranda sa sining ng opera:

MIRANDA

—And this opera you don’t want to go to? Listen, Bingo, one day, one day when all this comes toppling over your pig’s head, you can always say, “What corruption? What graft? I used money to bring opera to my province! Art and culture at one million pesos a pop! I even have my papers to prove it! My wife, my beloved Miranda, it was her program for Arts and Culture. Opera in the capitol! What graft? What corruption? I gave my province... an Opera Season—” (135)

Hindi gaya ng binubuhay na presensya ni Atang, ang Mamang ni Miranda ay nananatiling nagmamasid, nakikipag-usap lamang kay Miranda sa oras na mag-isa siya. Hindi tulad ng pagbuo kay Atang, ang mga pamanang multo kina Miranda at Bingo ay mga pamanang itatago sa tanaw at tunog ng kinomisyonang sining. Pero anuman ang pagkakaiba nina Suor Clara, Atang

at Miranda, parehong nakikita ang presensya ng tunggalian sa kanilang mga mundo, mga tauhang nasa gilid, paparating, may dalang panganib ng pagtatapos sa panunupil ng isang namamayaning kaayusan.

Multo ni Datu Kalantiao, mga pekeng koda at iba pang multong gawa-gawa ng mga intelektuwal, ang multong pinagmulan ng trauma ni Miguel sa *Fake*. Sa dula, binubuhay ang kuwento ng historian na si Jose Marco sa gunita ni Miguel. May dalawang bersyon ang Miguel sa dula—ang batang Miguel na bukas ang pananalig sa mga kuwento ni Jose Marco, at ang mas matandang Miguel na mapangduda sa mga aparisyon at kuwentong nagpapakita sa kaniya sa kaniyang mas matandang edad. Pinatitingkad ng dula ang ugnayan ng kasaysayan habang sabay ding inaanyayahan ang makakanood o makakabasa na maging mapanuri rito. Sina Kalantiao, La Loba Negra, ang mga Tasaday, ang pagpapakita ng Birhen sa mga piling tao, ang mga kuwentong ito’y totoo sa iba at kasinungalingan sa iba, depende sa yugto ng kasaysayan at sa kaalaman at kamalayan ng taong sumusuri. Sa dula, naglatag ng mga paliwanag kung bakit minamaniobra ang mundo upang magpatotoo sa mga kasinungalingan—motibasyon ng pera, ng pagkilala, pagbibigay ng pag-asa. Sa kompontrasyon ni Jose Marco at ng historian na si William Henry Scott isisiwalat ang pananaw ng dula tungkol sa paghabi ng iba-ibang katotohanan:

SCOTT

Look at him, Mr. Marco. Look at this fine young Filipino. And think of all the fine young Filipino students whom you have fooled! The students in this country believing in a lie.

JOSE MARCO

Not a lie, Sir... the truth.

SCOTT

Define truth, Mr. Marco. Because you and me—well, we’ve got different definitions of that word.

JOSE MARCO

The truth, Sir? The truth is a flicker of light we ourselves make in the dark night of our souls. We grope in the dark wanting light so badly that this... this flicker will just have to do. We will it to become the truth. (190)

Ang romantikong nosyon ni Jose Marco ng pagbibigay-liwanag ay binabasag ng paglalapat ng liwanag na ito sa mas mahabaaang daloy ng kasaysayan. Ipinapakita sa dula na anuman ang hinabing katotohanan, anumang halusinasyon ang iluwal sa mundo, guguhon rin at maglalaho ang mga istrukturang ipinundar ng manipulasyon. Magiging mas mapangduda ang tao, magiging mas mailap sa pananalig, pero magiging mas mapagbantay, mapagtimbang, magiging mailap sa paglimot. At bilang isang dulang tumutok sa potensyal na ambag at panganib ng intelektuwal, muling idinidiin ni Quintos na walang dapat iligtas mula sa imbestigasyon—hindi lang si Jose Marco kundi si Scott at ang mga institusyon at lipunang pinagmumulan at nagluwal sa kaniyang presensya sa ating bansa, hindi lamang ang dula kundi ang mandudula at ang manonood-mambabasa. Responsibilidad ng lahat na magtangkang isaayos ang mga bakas ng mundong nawawala sa tama.

Ang mga spekulasyon at imbitasyon sa paghihimagsik, ang mga nagtutunggaliang multo't paniniwala, ang lahat ng ito'y tatangkang pasanin at resolbahan ng dulang *Collection*, 2013. Dito, muling pinagtatagpo ang pulitika, media at akademya, kasabay ng pagpansin at pagbalik sa kasaysayan upang itampok ang pag-uulit-ulit ng mga siklo ng opresyon at pagmamalabis. Sa spekulatibong mundo ng *Collection*, nasa rurok na ng pagkonsumo ang mga naghaharing uri. Nariyan ang National Council on the Disposal of Philippine Patrimony, na ikinakalakal ang mga mahalagang lugar at artifact mula sa kasaysayan ng Pilipinas at ibinebenta sa pinakamayamang bidder sa auction. Manunggul Jar, Chocolate Hills, Banaue Rice Terraces—walang anumang hindi maaaring ipagbili, lalo't ang bahagi ng kita'y ipinapamigay sa anyo ng isang loterya para sa mga mahirap. Walang hindi kayang tapatan ang kapital, hanggang sa madiskubre ng auctioneer na si Carlo Vibal ang imahen ng Virgen de las Almas Perdidas at ang kuwento ni La Hermana Augusta Beata.

Katulad sa *Fake*, isang kalkulado at sistematikong pangyayari ang pagpapakilala ng Virgen sa bansa. Instrumento ang imahen ng Virgen upang hikayatin ang katutubong Pilipino na yakapin ang Katolisismo, at sa serye ng mga balik-tanaw ay ipinakita ang madugong kasaysayan sa pagbabago ng kahulugan ng rebulto—mula sa instrumento ng relihiyon, naging gabay sa mga rebelde, simbolo ng kapangyarihan, patungo sa pagiging auction item, isang marker ng yaman at estado sa lipunan. Kasabay sa muling pagsulpot ng imahen ang pagmumulto ng Hermana kay Carlo Vibal. Isang tinig ng pagpapaalala ang tinig ng Hermana, ang batang martir na minsan ay naging

panatiko ng Virgen. Ang pag-awit ng Hermana ang paalala kay Carlo na ibinigay ng Hermana ang lahat, na isinuko ng Hermana ang lahat ng naipamanang yaman sa kaniya, na hindi materyal na yaman ang mahalaga sa mundong pinanggalingan niya. Habang dumadalas ang pagpaparamdam ng Hermana, unti-unti namang nabubulok ang rebulto.

Sa araw ng auction, magkakaroon ng isang malaking riot at magkakagulo sa auction house. Makakapasok ang mga raliyista sa labas at naging bayolente ang engkwentro. Ang mga modelo, pulitiko, pilantropo, mga lokal at dayuhang burgesy, lahat ay nilamon ng dahas. Ang imahen ng Virgen naman, sa sandaling tinangkang buhatin ito ni Carlo, ay madudurog lamang at magiging pulbos. Matatapos ang dula sa pagtahimik ng kapaligiran at ang pagsulpot ng Hermana sa tapat ng gumuhong rebulto. Pupilutin niya ang napulbos na Virgen at ihihipan sa hangin ang mga napulbos na bahagi. Nadurog na ang simbolo ng kapital at opresyon. Namatay na ang mga katawang nagpapalaganap ng siklo. May pag-asa na ng pagbabalik sa ayos ng mundong matagal nang naghahanap ng isang panibagong hubog. Narito na ang mundong maayos, o kung hindi man, narito na ang nag-iisang specter na magdadala roon.

Ang Pananalig sa isang Pagbabalik-sa-ayos

Ang dalawang huling dulang naisulat ni Quintos para sa Dulaang UP ay may isang malayong talon sa nakaraan, at may isa namang pagsaludo sa mga rebolusyonaryo ng kinabukasan.

Sa *Ang Nawalang Kapatid*, ibinahagi ang “dakilang kasaysayan ng sangkatauhan.” Ang dulang halaw sa *Mahabharata* ay nagtampok ng mga buhay ng diyos at diyosa, ng mga angkang maharlikang nagtatagisan sa kapangyarihan. Sa gitna ng lahat, nakatago ang pinakaunang anak ng Reynang si Kunti na si Karna. Si Karna ang tumatayong simbolo ng pagbabalik-tanaw sa dula:

Paano susundan ang kapalaran
kung pinanggalingan ko’y di nalalaman?
Saang daan tutungo
Kung walang unang yugto?
Ano ang haharapin
Kung wala ang nakalipas? (Quintos 2014c, 24)

Ang pagbabalik ni Karna mula sa pangangalaga ng mga unggoy ang simula ng wakas ng mga dakilang lahi. Ang mga lahi ng Pandava at Kaurava, na nagkasigalot dahil sa kumpetisyon sa trono, sa babaeng iniibig, hanggang sa pag-aari ng mga lupain ng India, lahat sila'y pumaloob sa isang mahabang digmaan. Si Karna, sa pinakahuling sandali, ang pumagitna kina Duryodhana at Yudistira, ang dalawang prinsipeng taglay ang sandata ng mga diyos. Pagkatapos ng isang napakalaking pagsabog, nawasak ang lahat. Sa digmaan ng mga naghaharing uri, ayon sa dula, ang tiyak na paroroonan ay pagguho ng kanilang paghahari.

Mula sa pagkawasak, bumangon ang lahat ng nasawi—isang pulu-pulutong na mga multo. Sila ang magdadala sa at dadalhin sa panibagong mundo. Ibinabahagi ng mga tagapagsalaysay na sina Vyasha at Ganesha ang kapalaran ng mga naglahong katawan:

VYASA

Doon sa pinaroonan, muli silang naging bata. Walang ganid, walang pag-aangkin. Puno lamang ng pag-asa... Payapa at walang hanggang pag-asa.

GANESHA

Kapatid, pinsan, anak, kaibigan, kaaway, kaharian, katungkulan, pati ang salitang dharma, lahat-lahat ay nawalan nang halaga.

VYASA

Bukas puso nilang minasdan ang isang mundo. Isang bagong mundong di nila muling wawasakin. (77)

Kung titingnan ang *Ang Nawalang Kapatid* sa daloy ng mga dula ni Quintos, maaaring mabasa ito bilang reiterasyon at pagpapatibay sa resolusyong nailatag sa *Collection*. Ang kasaysayan ng kapangyarihan ay isang dakilang kasaysayan ng tunggalian. Mahaba at kumplikado ang kuwento. Pandaigdigang ang saklaw kung hindi man pang-uniberso. Ngunit ang lahat ng tunggalian ay papunta sa isang tiyak na paroroonan, doon sa isang lugar na bata ang lahat, walang sinumang nagnanais na mang-angkin o mangwasak.

Sa *Ang Huling Lagda ni Apolinario Mabini*, bagaman muling bumabalik sa kasaysayan si Quintos, mas binibigyang-diin ang papel ng hinaharap. Ang pagbuhay sa kuwento at multo ni Mabini, sa kaniyang mga

huling sandali ng pagpirma ng kasunduan ng pagkampi sa mga Amerikano, sabay na ginagawang tao at multo ang bayani. Ang mga bayani ay taong naghahanap ng kanilang Inang Bayan, ng kanilang mga tahanang mauuwian. Malinaw na kinikilala ng dula na ang mundong ginagalawan ng kanilang Mabini ay isang mundong wala sa ayos:

MABINI
Sa bayan ko
Kay raming dapat gawin
Sa bayan ko
May mga pangakong dapat tuparin
Pero nandito ako sa islang ito
Sa islang ito
Na hindi bayan ko
Kamukha
Pero kailanman
Di niya mapupuno
Ang pagnanasa ko
Sa bayan ko. (Quintos 2014d, 7)

Inaawit ni Mabini ang kantang ito habang nasa Guam siya, pero maaari ring basahin ang awit bilang pangkalahatang paglalarawan sa estado ng Pilipinas noong mga panahong iyon. Dahil ang hinahanap na bayan ni Mabini, o ang Mabini sa dula/ Mabini ng mandudula, ay isang bayang malaya sa pananakop, isang Pilipinas na hindi kailangang maranasan ang hirap ng digma. At hindi iyon ang Pilipinas noong mga panahong iyon, posibleng hanggang sa kasalukuyan.

Katulad ng nangyari sa aktuwal na kasaysayan, ipinagkait kay Mabini na makita ang tagumpay ng paglaya mula sa mga dayuhang mananakop. Tinapos ang dula sa pag-uwi ni Mabini, ngunit bago siya ibalik sa kaniyang tahanan sa Nagtahan, nakilala muna ni Mabini ang tauhang si Salud. Si Salud ang dalagang tumayo bilang tagahanga ni Mabini at ng kaniyang mga panulat. Si Salud ang nagbigay-saludo kay Mabini, ang representasyon ng pag-angat kay Mabini mula katawan patungong esensya. Sa pag-uwi ni Mabini sa Nagtahan, iniaawit ng mga tauhan sa paligid ang awit na unang nagmula kay Salud:

KORO

Sulat mo'y isasadiwa
Boses mo'y pakikinggan
Tala mo'y gabay
Sa pinagdaanan.
Sige na't magpahinga
Kami'y nandito na.
Sige na't magpahinga,
Kami naman ang mitsa.

Iyong mga turo'y
Ngayong bubuhayin

Sisikaping baguhin
Mga saloobin
Wala sa labas
Wala sa iba
Kami pala ang bayaning
Iyong ipinunla.

Kay rami mong nagawa,
Di maitatwa
Sapat na ito,
Salamat sa iyo. (54)

Bago tuluyang maglaho si Mabini, makikitang unti-unti siyang makakatayo't makakalakad. Muli, kung isasaalang-alang ang ginamit na atake sa pagsusuri, may ilang posibilidad ang pagbuhay sa multo ni Mabini. Una, isang pagbasang papunta sa mga halusinasyon at pag-imbento ng mga pekeng multo. Narito na sila, ang mga espiritung kaakibat ng opresyon at pananahimik, kaya tumigil ka na sa paglikha. Magpahinga ka, nalalapit na ang tagumpay, hindi na kailangan ang anumang pagsisikhay. Sa kabilang banda, at kung titingnan ang mga nagawa nang dula ni Quintos, ang isang mas positibong pagbasa—na ang pagpaparamdam ni Mabini sa dula ay isang akto ng pagtitiwala sa mga susunod na henerasyon. Na maaaring ang Mabini sa dula ay isang specter na papunta sa direksyon ng nakapangakong rebolusyon. May limitasyon ang tao, ang bayani'y iginugupo ng sakit at ng materyal na pangangailangan. Pero nabuhay na ang esensya ni Mabini nang

lampas sa kaniyang mga personal na limitasyon. Hindi pa sapat pero sapat na. Nakakilos na ang dapat kumilos ng ayon sa kaniyang mga kakayahan at limitasyon. Ang bayani, ang manunulat ng dula, ang mambabasa at manonood, maaaring nagawa na nila ang dapat nilang magawa, o kung hindi man, kung masagkaan sila ng kani-kanilang mga limitasyon, may ibang henerasyong magpapatuloy sa paghahanap at sa pagbibigay ng buhay sa specter na nakikipagtunggali sa iba pang mga multo't halusinasyon.

Suri at Muling Suri

Mayaman ang balangkas na inilalatag ni Derrida dahil hinihikayat nito ang iskolar sa iba-ibang panig—ang iskolar na lumilikha gayon din ang iskolar na bumabasa ng teksto—na paulit-ulit na maging mapanuri, maging mas mapaghimay sa tekstong binabasa niya. Sa ideya ng specter, ang paghahanap sa mga bakas ng tunggaliang pang-uri ay ginagawang prayoridad. Palagian ding idinidiin na ang pag-aaral sa teksto ay pag-aaral sa kapwa manunulat, mambabasa at lipunan. Walang ligtas sa pagtitimbang ng kung ano ang maiaambag ng isang mamamayan patungo sa isang panibagong kaayusang panlipunan, ang iniiwasang specter ng komunismo. Iniiwasan dahil baka hindi lubusang nauunawaan, o iniiwasan dahil may reserbasyong dulot ng uring kinabibilangan. Anuman ang dahilan, pinatutunayan sa papel na nariyan na ang specter, nariyan at naghihintay sa mga taong handang makipagtalastasan dito, hanggang sa magkaroon na ito ng konkretong anyo. Consistent ito sa pagsusuri ni Tolentino, na sinasabing ang pang-araw-araw na buhay ay pagtatanghal na naitatakda ng maraming namamayaning puwersa, at makakatulong ang pagsusuri sa lipunan at sa mga kultural na produkto, gaya ng dula, upang magkaroon ng bakas ng pag-alpas sa mga papel na ginagampanan ng tao sa araw-araw, mga papel na ipinagpapalagay bilang normal na buhay.

Malay ang mga dula ni Quintos sa mga tunggaliang pang-uring nakasalaksak sa ugat ng lipunang Pilipino. Consistent ang mga proyekto ng mandudula sa pagpapakita na may mga bagay na wala sa ayos, may mga bagay na dapat ayusin. Hindi rin inililigtas ng manunulat ang kaniyang sarili sa kritika, lalo't karamihan sa mga dula niya'y interogasyon sa integridad ng manunulat, ng iskolar, ng alagad ng sining at media. Nagbibigay din ng puwang ang mga dula sa pagproseso ng babasa o manonood. Ang mga formal na katangian ng dula'y may posibilidad na makapagpalihis o manglito, dahil taglay ng pagsusuri sa mga specter ang pagsulpot ng iba-ibang mga multo.

Sa huli, ang mga dula, o ang mga dula man lang ni Quintos, ay mga dulang sumusugal hindi lamang sa pagbuo ng mga multo kundi sa paglalagay ng pagtitiwala. Ipinagpapalagay ng dula na may kakahayaan ang mambabasa-manonood na maghimay, na magtimbang, na may kaya pang gawin ang mambabasa-manonood pagkatapos magbasa at manood. Nariyan na ang mga pagpaparamdam. Nariyan at wala rin. Maaaring maging fleeting na karanasan ang pagsusulat at pagbabasa ng dula, maaari rin namang maging serye ng mga karanasang naghahawan ng landas, papunta sa isang tagumpay na naipangako na, may pangalanan pero nahihiyang pangalanan, posibleng dulot ng takot o duda, ng kawalan ng kahandaan at iba pang pagkukulang. Pero nariyan na siya. Nariyan na sila.

Sanggunian:

Derrida, Jacques. *Specters of Marx: the state of the debt, the work of the mourning and the new international*. New York: Routledge, 1994.

Marx, Karl at Engels, Friedrich. "Manifesto of the Communist Party," nasa *The Marx-Engels Reader*, Tucker, Robert C. ed., 469-500. New York: W.W. Norton and Company, 1972.

Quintos, Floy. *Collected Plays: Volume 1*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press, 2014.

_____. *Collected Plays: Volume 2*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press, 2014.

_____. *Ang Huling Lagda ni Apolinario Mabini*. Direksyon ni Dexter M. Santos. Wilfrido Ma. Guerreo Theater, University of the Philippines Diliman, 1-19 Oktubre 2014.

_____. *Ang Nawalang Kapatid*. Direksyon ni Dexter M. Santos. Wilfrido Ma.

Guerreo Theater, University of the Philippines Diliman, 5-23 Pebrero 2014.

Tolentino, Rolando B. *Pag-aklas, Pagbaklas, Pagbagtas: Politikal na Kritisismong Pampanitikan*. Quezon City: University of the Philippines Press, 2009.